

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ขั้นตอนการมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท” มีวัตถุประสงค์ดังนี้ ๑) เพื่อศึกษาขั้นตอนการมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาการบำเพ็ญขั้นตอนการมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา ๓) เพื่อวิเคราะห์การบำเพ็ญขั้นตอนการมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท จากการศึกษามีข้อสรุปดังนี้

๕.๑.๑ การบำเพ็ญการมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท จากการศึกษาพบว่า คำว่า “บารมี” หมายถึงปฏิบัติทานอันยวดยิ่ง คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวดคือความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษเพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูง เช่นความเป็นพระพุทธรเจ้าและความเป็นมหาสาวกเป็นต้น พระพุทธรเจ้าได้ตรัสเรื่องขั้นตบเอาไว้ในมหาปทานสูตรว่า ขนฺติ ปรมํ ตโป ตีติกขาเอตํ พุทฺธานสาสนนฺติ ขันติความอดทนคือความอดกลั้น เป็นตบะอย่างยิ่ง...นี่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ในสัพพสาสนสูตรว่าด้วยขันติเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การทำลายหรือแผดเผากิเลสให้มอดมลายไปดังข้อความว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้ว เป็นผู้อดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิว กระหาย เหลือบ ยุง ลม แดด และการรบกวนแห่งสัตว์เลื้อยคลาน เป็นผู้อดกลั้นต่อคำหยาบ คำส่อเสียด เป็นผู้อดกลั้นต่อเวทนาทั้งหลาย อาทิ ความทุกข์อันกล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ พรากชีวิตได้ซึ่งเมื่อเธอไม่อดกลั้นอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนบีบคั้นก็จะพึงเกิดขึ้น เมื่ออดกลั้นอยู่ อาสวะความเร่าร้อนและความบีบคั้นย่อมไม่มีแก่เธอ นี่คือนิสสวะที่ต้องละด้วยการอดกลั้น ในอภิธรรมปิฎกได้ให้ความหมายของ คำว่า “ขันติ” ไว้ว่า “ความอดทน กิริยาที่อดทน ความอดกลั้น ความไม่ดุร้าย ความไม่เกรี้ยว กราด ความเข้มแข็งแห่งจิต นี้เรียกว่า “ขันติ” ส่วนพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎกมิได้แจกแจงหรือกระจายความหมายของคำว่า “ขันติ” ในอรรถกถาได้ให้ความหมายของ “ขันติ” ไว้ว่า ขนฺตีติ : ยา เอสา ตีติกฺขาสงฺขาตา ขนฺติ นาม,อิทํ อิมสมํ สาสนเณ ปรมํ อุตฺตมํ ตโป. แปลว่า ขันคือความอดทน กล่าวคือ ความอดกลั้น นี่เป็นตบะอย่างยอดเยี่ยม คือ อย่างสูงสุด ในพระศาสนา ในคัมภีร์ มังคลัตถกถาปกรณ์อธิบายไว้ว่า “ภิกษุผู้ประกอบด้วยความอดทน คือความอดกลั้นใด ย่อมเป็นผู้ไม่มีอาการผิดแปลก เป็นประหนึ่งว่าไม่ได้ยิน และไม่เห็นบุคคลผู้ด่าอยู่ด้วยอักโกสวัตถุ ๑๐ หรือผู้เบียดเบียนอยู่ด้วยการฆ่าและการจองจำเป็นต้น ดูขันติว่าที่ตาบสจะนั้น ย่อมทำไว้ในใจโดยความเป็นผู้เจริญ เพราะความไม่มีความผิดยิ่งไปกว่านั้น ดูท่านพระปุณณเถระจะนั้น ความ

อดทนคือความอดกลั้นนั้นชื่อว่า “ขันติ” ในภิกขุสงคัตติสูตร ขันติหมายถึง ขันติมีลักษณะที่ไม่ทำการโกรธต่อกรรมชั่วและคำพูดชั่วของชนเหล่าอื่น ข่มใจ เป็นผู้ไม่ดุร้าย ไม่ปลุกน้ำตาให้เกิดขึ้นแก่ชนเหล่าอื่น แต่มีจิตใจเบิกบานและมีความสุขเพราะเอาชนะความโกรธนั้นได้ ในภิกขาอุปปิฏกนาสก์ ขันติหมายถึงสภาพไดย่อมข่ม คือปราบปรามบาปกรรมมีความพยายาม ความเบียดเบียน ความถือตัว และความกระด้างเป็นต้น เหตุนี้ สภาพนั้นชื่อว่าทมะคือขันติ สภาพที่ชื่อว่าทมะ เพราะกำจัดและข่มความพยายามให้สงบ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าอิवासันขันติ

ขันติบารมีเป็นหนึ่งในสิบบารมีที่พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญเพื่อการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์จะต้องบำเพ็ญบารมีตั้งแต่ระดับพื้นฐาน จนกระทั่งถึงระดับสูงสุด ขันติบารมีนั้นมีตั้งแต่ขั้นธรรมดาที่เรียกว่าบารมีขั้นต้น ขันติบารมีขั้นกลาง และขันติบารมีขั้นสูง

ขันตินั้นเมื่อว่าโดยลักษณะแล้วมี ๓ ลักษณะคือ ๑) ตีติกาขันติ ความอดทนด้วยอำนาจการอดกลั้นเอาไว้ หมายความว่าสะกดข่มใจไม่ให้ลุแก่อำนาจของความโลภ โกรธ หลง ปิดกั้นไม่ให้กิเลสชนิดหยาบปรากฏผลออกมาทางกาย ทางวาจา ข่มเอาไว้ได้ อดกลั้นเอาไว้ได้ อย่างเต็มที่ด้วยอำนาจแห่งศีล ๒) ตปขันติ ความอดทนเป็นเดชเผาผลาญกิเลสอย่างหยาบ ป้อมปรามกิเลสระดับกลางด้วยอำนาจแห่งสมาธิ ซึ่งเกิดจากการเจริญสมถกรรมฐานตั้งแต่ต้น จนกระทั่งได้ฌาน ๓) อธิवासันขันติ ความอดทนจนข่มกิเลสได้ และสามารถหยุดยั้งขบวนการเคลื่อนไหวของกิเลสให้ขาดลง สูญสลายไปด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนาปัญญาที่สามารถถอนอนุสัยกิเลสออกจากขันธสันดานได้

๕.๑.๒ การบำเพ็ญขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท จากการศึกษาพบว่า ขันติบารมีเป็นหนึ่งในสิบบารมีที่พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญเพื่อการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์จะต้องบำเพ็ญบารมีซึ่งมีสามชั้นบารมีคือตั้งแต่ระดับพื้นฐานหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าขั้นขันติบารมี ชั้นบารมีขั้นที่สองเรียกว่าขันติอุปบารมี และชั้นบารมีขั้นสูงสุดเรียกว่าขันติปรมัตถบารมี การบำเพ็ญขันติบารมีได้แก่การบำเพ็ญขันติด้วยความมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า รักขันติ บูชาชื่นชมขันติยิ่งกว่าคนที่ตนรักและยิ่งกว่าทรัพย์สิน พระพุทธเจ้าตรัสลักษณะของขันติบารมีด้วยการแสดงอุทาหรณ์เรื่องจันทกุมาร การบำเพ็ญขันติอุปบารมีได้แก่การบำเพ็ญขันติด้วยความมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า รักขันติ บูชาขันติยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน ขันติปรมัตถบารมี อันได้แก่ การบำเพ็ญขันติด้วยความมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า รักขันติ บูชาขันติยิ่งกว่าชีวิตของตน ความอดทนถึงขั้นเสียชีวิตที่เอาชีวิตเป็นเดิมพันเพื่อที่จะได้มรรค ผล นิพพานในวันข้างหน้า อย่างเช่น ขันติวาทีดาบส

ขันติบารมี เป็นการบำเพ็ญบารมีเพื่อให้เกิดคุณค่าแก่ตนเอง ผู้อื่น และสังคมพร้อมให้คุณค่าในปัจจุบัน อนาคตและโลกหน้า การออกบวชในพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธเจ้าผู้ทรงพร้อมด้วยบารมี ซึ่งเป็นการเห็นผลในชาติปัจจุบัน พระองค์ทรงพร้อมด้วยเนกขัมมะหรือ

แนวทางปฏิบัติที่พระองค์ทรงศึกษาค้นคว้าจนพบว่ามี คือ การได้ทรงตรัสรู้เป็น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า การบำเพ็ญขันติบารมีนั้นเป็นหลักสำคัญในทางพุทธศาสนาต้องเป็นพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าหรือพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นเคยบำเพ็ญบารมีก่อนที่จะมาตรัสรู้ และในขั้นตอนการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นผู้บำเพ็ญบารมี เพื่อการตรัสรู้ต่อไป ในอนาคตผู้ได้บำเพ็ญบารมีเต็มบริบูรณ์แล้วนี้คือองค์พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศพระศาสนาและบารมีทั้งหลายเป็นธรรมที่ พระโพธิสัตว์กำลังยังให้เต็มอยู่ในเวลาเริ่มต้น ความแตกต่างระหว่างบารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมีนั้นแตกต่างกันที่ความสามารถในการปฏิบัติ และความยากง่ายในบารมีนั้น

๕.๑.๓ วิเคราะห์การบำเพ็ญขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ จากการศึกษาพบว่า การบำเพ็ญขันติบารมีของพระโพธิสัตว์นั้นมีแทรกอยู่ในการบำเพ็ญบารมีอื่นๆ ของพระโพธิสัตว์ เช่น ขันติกับทานบารมี หมายถึง พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญตนเป็นผู้ให้ การเสียสละแบ่งปันสิ่งของ เช่น ให้ทานแก่สมณพราหมณ์ บิณฑบาต เป็นต้น สงเคราะห์ อนุเคราะห์ คนยากจนขัดสนอันแรกก็ต้องมีขันติมาข่มความตระหนี่เอาไว้ก่อนเพราะความตระหนี่ทำให้ไม่เสียสละเอาขันติมาทำลายความตระหนี่เสียก่อนจึงทำให้เกิดความเสียสละอย่างบริสุทธิ์จะทำให้ทานบารมีเต็มเปี่ยม ซึ่งจะเห็นได้จากการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร ขันติกับศีลบารมี หมายถึง การสำรวมกายวาจาให้เรียบร้อย ไม่เบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน หรือความประพฤติดังามถูกต้องตามระเบียบวินัย วิธีการบำเพ็ญศีลบารมีมีหลักอยู่ว่า ต้องกระทำราวกะว่า จามรีย่อมรักษาขนหาง (ของตน) ที่ติดข้องอยู่ในที่ใด ๆ ก็ยอมตายในที่นั้นไม่ยอมให้ขนหางเสียไป ฉะนั้น ท่านจึงบำเพ็ญศีลในภูมิทั้ง ๔ รักษาศีลให้บริบูรณ์ในกาลทุกเมื่อ ดุจจามรียักษาขนหาง ฉะนั้น การที่จะรักษา ศีลให้บริสุทธิ์นั้นจะต้องอาศัยขันติจึงจะทำให้ศีลของผู้รักษาสีลบริบูรณ์ได้ ขันติกับเนกขัมมบารมี หมายถึง การออกบวช หรือการปลีกตัวออกจากกาม วิธีการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีนั้น ต้องกระทำประการหนึ่งว่า คนที่ถูกขังอยู่ในเรือนจำ ได้รับทุกข์ทรมาน ย่อมไม่เกิดความยินดีในเรือนจำนั้น มีแต่จะหาช่องทางที่จะหลบหนีออกไป ฉะนั้น ท่านจึงเห็นภาพทั้งปวงดุจเรือนจำ จมูกงูหน้าต่อเนกขัมมะเพื่อหลุดไปจากภาพ ฉะนั้น การออกบวชบางครั้งก็มีอุปสรรคได้รับความลำบากไม่ว่าจะเป็นสิ่งแวดล้อม ปัจจัยทั้ง ๔ ขาดแคลนก็ต้องอาศัยความอดทน จึงจะทำให้การออกบวชสร้างบารมีได้เต็ม ขันติกับปัญญาบารมี หมายถึง ความรู้ สืบสาวถึงเหตุผล เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง วิธีการบำเพ็ญปัญญาบารมีนั้น ต้องกระทำเหมือนอย่างที ภิกษุเมื่อเที่ยวบิณฑบาตได้เห็นว่า จะเป็นตระกูลชั้นต่ำ ชั้นกลาง หรือชั้นสูง ย่อมได้อาหารพวยยังอัตภาพให้เป็นไปได้ ฉะนั้นท่านเมื่อสอบถามคนมีความรู้ตลอดทั้งปวง บำเพ็ญปัญญาบารมีไปเกิด แล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณได้ ฉะนั้น การที่จะรู้ศึกษาให้เข้าใจ ในสภาวะทั้งหลายก็อาศัยขันติเป็นพื้นฐาน ขันติกับวิริยบารมี หมายถึง ความเพียร ความกล้า กล้าบากบั่น ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคมีความอดสาหะไม่ทอดทิ้งภาระหน้าที่ พยายามทำธุระสำเร็จ วิธีการบำเพ็ญวิริยบารมีนั้น ต้องกระทำเหมือนอย่างทีพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์กระทำฉนใด

ท่านจงประคองความเพียรให้มั่นคงทุกภพทุกชาติ บำเพ็ญวิริยบารมีไปเถิด แล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณได้ ฉะนั้น แต่ความความเพียรนั้นต้องอาศัยขันติประกอบเข้าด้วยจึงจะทำให้วิริยบารมีเต็มเปี่ยมได้ ขันติกับสัจจบารมี หมายถึง ความจริง คือพูดจริง ทำจริง ตั้งใจจริงโดยอาศัยขันติที่จะทำความปรารถนาให้สำเร็จลุล่วง วิธีการบำเพ็ญสัจจบารมีนั้น ต้องกระทำดังข้อความที่ว่า ธรรมว่าดาวประกายพรุ่ง เป็นดาวเคราะห์ที่เที่ยงตรงในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ย่อมเคลื่อนไปจากวิถีโคจรไม่ว่าจะเป็นฤดูหนาว หรือฤดูฝน แม้ฉันทิด ถึงท่านก็จะนั้นเหมือนกับ จงอย่าถอยยกกลับไปจากทาง(ที่ถูกต้องมั่นคง)ในสัจจะทั้งหลาย บำเพ็ญสัจจบารมีแล้ว จักบรรลุโพธิญาณได้ ขันติกับเมตตาบารมี หมายถึง ความรักใคร่ การปลุกฝังมิตรไมตรี ตั้งความปรารถนาดีคิดเกื้อกูลช่วยเหลือสร้างสรรค์ความสุขต่อมนุษย์และสรรพสัตว์ วิธีการบำเพ็ญเมตตาบารมีนั้น ต้องกระทำเช่นกับข้อที่ว่า ธรรมดาน้ำแผ่ความเย็นชำระล้างมลทินคือรูลีเสมอกันทั้งในคนดีและคนชั่ว แม้ฉันทิด ท่านก็จะนั้นเหมือนกัน จงเจริญเมตตาให้เสมอกัน บำเพ็ญเมตตาบารมีแล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณได้ แต่ก็ต้องอาศัย ขันติธรรมเป็นพื้นฐานในการเจริญเมตตาบารมี ขันติกับอุเบกขาบารมี หมายถึง ความมีใจเป็นกลาง วางใจสงบเรียบสม่ำเสมอมีความยุติธรรม ไม่เอนเอียงด้วยอำนาจของอคติ วิธีการบำเพ็ญอุเบกขาบารมีนั้น จะต้องอาศัยความอดทนเป็นที่ตั้งเพื่อให้วางใจเป็นกลางเอาไว้อย่างสม่ำเสมอเสียก่อนจึงจะทำให้เกิดความยุติธรรมเกิดขึ้นหรือปัญหาต่าง ๆ ก็แก้ได้

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิเคราะห์การบำเพ็ญขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยเห็นว่ายังมีประเด็นที่จะต้องศึกษาวิจัยต่อไปดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

ชีวิตของผู้คนที่อยู่ในสังคมปัจจุบันซึ่งเรียกว่าสังคมบริโภคนิยม ชีวิตที่หลงติดในกระแสบริโภคนิยมทำให้คนทั้งหลายเดือดร้อนในการดำรงชีพ เพราะทำให้ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย และเกิดความขัดสนตามมา ดังนั้น คนปัจจุบันจึงมีหนี้สินมาก เพราะไม่รู้จักพึงตนเองตามหลักพระพุทธศาสนา ในการดำรงชีวิตแบบมัคน้อยสันโดษควรได้ประยุกต์ใช้ขันติความอดทน อดกลั้นในการที่จะใช้จ่ายต่างๆ เพราะนอกจากจะทำให้ไม่ต้องเดือดร้อนเพราะความฟุ่มเฟือยแล้ว ยังเป็นการได้ใช้ทรัพยากรได้ยาวนานยิ่งขึ้นด้วย ลูกหลานก็จะได้ไม่ลำบากมากเหมือนกับคนยุคปัจจุบัน

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ขันติบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่ายังมีประเด็นที่สามารถศึกษาวิจัยเพิ่มเติมได้อีก จึงขอเสนอหัวข้อ/ประเด็นวิจัยเกี่ยวกับหลักขันติ ดังนี้

- ๕.๒.๒.๑ ศึกษาบทบาทของชั้นดีธรรมในการแก้ปัญหาในด้านเศรษฐกิจและสังคมไทย
- ๕.๒.๒.๒ ศึกษาบทบาทของชั้นดีในการแก้ปัญหความขัดแย้งในสังคมไทย